

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСТВ НАСЕЛЕННЯ ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Пітюлич М.М.

У статті розкрито роль господарств населення у розвитку гірських територій. На основі проведеного в статті аналізу діяльності господарств населення гірських територій висвітлено перспективне бачення розвитку цих господарств, зокрема обґрунтовано висновок, що господарства населення є сьогодні тимчасовим явищем, допомагаючи гірським селам знайти вихід із складного економічного становища, забезпечуючи виживання більшості сільських сімей і наповнення продовольчого ринку. З'ясовано, що в майбутньому господарства населення не можна вважати прогресивною формою господарювання в сільському господарстві, а необхідно трансформувати в ефективні виробничі структури.

Постановка проблеми. Однією із особливостей чотирьох областей зони Карпат є їх просторова вертикальна зональність. Так, із 3758 поселень Карпатського регіону 711 населених пунктів, або 18,9%, мають статус гірських, із чисельністю населення в них понад 900 тисяч осіб. В гірських районах областей Карпатського регіону основна питома вага належить сільським поселенням, а головною сферою докладання праці в них є сільське господарство. Основною ж організаційно-правовою формою діяльності в сільському господарстві є зайнятість в господарствах населення. З одного боку, вони стали для багатьох селянських сімей основним джерелом формування доходів і продовольчих ресурсів, а з іншого – стабілізаційною формою господарювання, яка в період економічної кризи стримує спад виробництва сільськогосподарської продукції у всіх категоріях господарств. Ця форма господарювання виявилась в умовах перехідного періоду найбільш пристосованою до ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти розвитку сільськогосподарського виробництва, реформування АПК, становлення нових організаційно-правових форм господарювання, діяльності особистих селянських господарств розглянуто у роботах В.Андрійчука, П.Борщевського, В.Гаркавого, М.Гладія, А.Даниленка, Д.Крисанова, П.Макаренка, В.Месель-Веселяка, О.Онищенка, Л.Попова, П.Саблука та ін. Проте результати опрацювання їхнього наукового доробку показують, що на сьогодні залишається багато не вирішених питань щодо перспектив розвитку господарств населення як основних товаровиробників на гірських територіях.

Постановка завдання – провести аналіз діяльності особистих селянських господарств та з'ясувати шляхи їх розвитку на перспективу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спільною ознакою сільськогосподарських підприємств, незалежно від організаційно-правової форми, яка вирізняє їх від інших виробничих структур, є спрямованість господарської діяльності на отримання прибутків. Їхня діяльність при довготривалій збитковості згортається. Цим вони відрізняються від основної в наш час форми ведення сільськогосподарського виробництва в Україні – особистих селянських господарств. Основна мета функціонування переважної більшості таких господарств – забезпечення продовольчих потреб господарюючої сім'ї [1, с. 10]. Селянське господарство – особлива форма не тільки власності, а й сільськогосподарського виробництва, це певною мірою автономне сімейне виробництво. Цим воно відрізняється від інших форм дрібного виробництва в сільському господарстві [2, с. 5].

Аналіз перспектив подальшого розвитку особистих селянських господарств (ОСГ) на гірських територіях набуває особливо важливого значення за умов нестабільної економічної ситуації та спаду виробництва в суспільному секторі сільського господарства. Господарства населення є сферою дрібного бізнесу, яка хоч і не дає високих доходів, але водночас має невисокий рівень ризику. Тому, з огляду на становлення ринкових відносин у сільському господарстві, господарства населення є організаційно-правовою формою сільськогосподарського виробництва, а також багатогалузевим споживчо-товарним господарством. Господарства населення працюють на принципах самофінансування і без значних капітальних вкладень збільшують виробництво сільськогосподарської продукції. Вони менше залежні від подорожчання енергоносіїв та інших матеріально-технічних ресурсів, тому що в них переважає ручна праця.

Згідно з даними державної служби статистики України, станом на 1 січня 2012 року в гірських населених пунктах областей зони Карпат зареєстровано 437,2 тис. домогосподарств, членам яких, відповідно до чинного законодавства, надані земельні ділянки з цільовим призначенням "Для ведення особистого селянського господарства". Це становить 28,2% від загальної кількості господарств населення в цих областях, причому цей показник варіюється від 20,2% у Львівській області до 55,7% в Івано-Франківській.

У період спаду громадського аграрного виробництва значення особистого сектору порівняно з іншими формами господарювання на селі різко підвищується. Це, крім інших чинників, обумовлено можливостями господарств населення не тільки виробляти значний обсяг сільськогосподарської продукції, але й переробляти її, а також зберігати вироблене з максимальним ступенем ефективності. Слід зауважити, що більшість господарств селян давно перестали бути підсобними, тобто другорядними, трансформуючись в основну організаційну форму трудової діяльності для значної частини сільських жителів. Значною мірою цьому сприяло зростання їх землезабезпеченості, особливо за рахунок збільшення в їх користуванні земель сільськогосподарського призначення [5, с. 64]. Так, якщо у 2000 році у гірських районах областей зони Карпат

господарства населення мали у власному розпорядженні 432,1 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 228,9 тис. ріллі, то вже у 2011 році на ці господарства припадало 474,6 тис. га сільгоспугідь, з яких 266,5 тис. га – рілля. Відповідно зріс середній розмір сільгоспугідь у розрахунку на одне господарство селян, що знаходиться у гірських районах, – з 0,98 до 1,09 га за аналізований період.

Аналіз економічних і соціальних функцій селянської садиби показує її високу значущість у розвитку сучасного сільського способу життя. Інститут ОСГ, як і багато років тому, впливає практично на всі сфери життя сучасного селянства. Великі потенційні можливості і низький рівень їх реалізації дозволяють зробити висновок, що ОСГ має значні резерви економічного і соціального зростання.

На основі оцінки діяльності особистих селянських господарств у чотирьох областях Карпатського регіону встановлено, що сьогодні вони виробляють близько 82% валової продукції сільського господарства, причому в Закарпатській області ними виробляється 94,9%, тоді як у Львівській – лише 72,3%. Якщо проаналізувати гірські райони цих областей, то тут дворогосподарствами вироблено 24,2% всієї сільськогосподарської продукції в регіоні, тобто можна стверджувати, що майже чверть валової продукції сільського господарства на гірських територіях Карпатського регіону вироблено саме у господарствах селян. Ще більш вражаючою є частка виробленої продукції селянськими господарствами у загальній кількості виробленої сільгосппродукції у гірських районах – 93,7%. Проте, незважаючи на те, що особисті селянські господарства виробляють продукції майже в 4 рази більше, ніж інші сільськогосподарські підприємства різних форм власності, слід зазначити, що останніми роками все ж таки відбуваються певні зміни у структурі виробництва валової сільськогосподарської продукції на користь фермерських господарств. Наприклад, якщо в 2007 році сільгосппідприємствами Закарпатської області було вироблено всього 4,0 валової сільгосппродукції, то уже в 2011 році 5,1%. Аналогічна ситуація і в гірських районах, де кількість сільгосппідприємств, включаючи фермерські господарства, постійно збільшується, а відповідно зростають обсяги виробленої ними продукції.

Слід зазначити, що домогосподарства гірських районів областей Карпатського регіону спеціалізуються в основному на виробництві продукції тваринництва, поряд з яким культивується рослинництво, однак його частка у валовому зборі є незначною, виняток становить хіба що картопля. Так, у 2011 році в цих господарствах було вирощено 27,8% картоплі, овочів 16,4%, зернових і зернобобових – 11,8% від загальної суми вирощеної у Карпатському регіоні сільгосппродукції. У 2011 році в особистих селянських господарствах гірських територій Карпатського регіону було вироблено 29,5% м'яса, 34,3% молока, 18,8% яєць та 44,6% вовни.

Зазначене дозволяє зробити висновок, що на сьогоднішній момент ці господарства варто сприймати як явище, що забезпечує пом'якшення

складного економічного стану, в якому опинилися гірські села, певною мірою поліпшення ситуації на ринку праці гірських територій і виживання більшості сільських сімей. Як стверджує вчений В.Г.Галанець, господарства населення виявились найбільш пристосованими до особливостей перехідного періоду, основним джерелом існування селянської сім'ї, стабілізаційною формою господарювання, яка в період економічної кризи стримує спад виробництва сільськогосподарської продукції у всіх категоріях господарств [3, с. 151].

Поряд із позитивними характеристиками, господарствам населення притаманні і негативні. Характерною рисою ОСГ є те, що вони функціонують в умовах слаборозвиненої матеріально-технічної бази, значною мірою залежать від великих сільськогосподарських і торговельних підприємств як у сфері виробництва, так і у сфері обігу [4, с. 56]. В більшості домогосподарств фінансове і матеріальне забезпечення є обмеженим, що не дозволяє використовувати досягнення науково-технічного прогресу, не спроможне оновлювати власні технічні засоби тощо. Результатом цього є дедалі ширше використання в ОСГ ручної праці, а, отже, зростання трудомісткості обробітку сільськогосподарських культур.

Ситуація ускладнюється ще й тим, що господарства населення гірських територій порівняно з аналогічними господарствами у низинних і передгірських природно-економічних зонах мають набагато більші трансакційні товари, пов'язані з гіршими кліматичними умовами, віддаленістю від ринків збуту продукції тощо. Все це в кінцевому результаті призводить до того, що дані господарства не в змозі виробляти конкурентоздатну продукцію внаслідок зростання витрат, пов'язаних з її виробництвом.

На перспективу не варто очікувати збільшення кількості господарств населення (через зменшення чисельності сільських жителів регіону), а можна сподіватися на поліпшення показників їхньої діяльності, яке відбуватиметься завдяки змінам якісних параметрів розвитку ОСГ. Роль господарств населення полягатиме в тому, що вони намагатимуться виробити якомога більше високоякісної екологічно чистої сільськогосподарської продукції, щоб збільшити свої доходи. Проте багато залежатиме від впровадження сучасних технологій, використання інновацій, відповідного кадрового забезпечення, розвитку маркетингу, що не під силу господарствам населення.

Отже, особисті селянські господарства є сьогодні стабілізуючою формою господарювання, яка в сучасних умовах стримує спад виробництва сільськогосподарської продукції і за умов безробіття загальмовує різке зниження рівня життя селян, забезпечує їм додатковий заробіток до мізерних зарплат і пенсій. Поряд з цим, без залучення додаткових інвестицій та кредитних ресурсів, лише завдяки високій мотивації до продуктивної праці, особисті селянські господарства знайшли власну нішу в аграрному виробництві, насамперед трудомістких видів продукції, що є конкурентоспроможною на внутрішньому ринку.

Проте “господарства населення не можуть вважатися стратегічним напрямом для створення цивілізованого сільського господарства ринкового типу” [2, с. 16] через малі розміри земельних угідь, незначні виробничі потужності, ручну працю, переважаючу частку працівників пенсійного віку, низький рівень залучення інноваційних розробок. Відомо, що фонди, земля і праця використовуються значно ефективніше у великих аграрних підприємствах, де капіталовіддача в 7-10 разів вища, ніж у дрібних господарствах [2, с. 23]. Тому ОСГ не можна вважати прогресивною формою господарювання в сільському господарстві, а необхідно трансформувати в ефективні виробничі структури. На перспективу потрібно здійснити перетворення господарств населення у нові організаційно-правові форми – фермерські господарства, приватні підприємства, товариства з обмеженою відповідальністю та об'єднання в кооперацію.

Висновки. Викладене вище дозволяє зробити висновок, що визначення перспективних напрямів функціонування господарств населення має стати важливою складовою частиною програм розвитку сільського господарства та гірських територій. виправити ситуацію в галузі виробництва сільськогосподарської продукції можуть нові форми господарювання, такі, як кооперація із подальшою інтеграцією кооперативів із переробними підприємствами. Упродовж останніх років активно розвиваються нові господарські формування, що створюються шляхом оренди землі потужними промисловими підприємствами, фінансовими і сервісними структурами, які інвестують кошти у виробничу й соціальну сферу села.

Частина з них, що вилучили земельні частки і господарюють самостійно, повинні організувати ефективну господарську діяльність, розширяти землекористування за рахунок оренди або купівлі земельних часток (земельних ділянок), а інші поступово трансформуватися в ефективні фермерські або приватні господарства. Значна частина особистих селянських господарств, не витримавши конкуренції із сільськогосподарськими підприємствами (включаючи фермерські господарства), стануть на шлях об'єднання зусиль з метою організації спільного господарювання, створюючи різні неформальні або й формальні (зокрема сільськогосподарські виробничі кооперативи) об'єднання. Наприклад, особисті селянські господарства (можливо, разом із фермерськими господарствами і приватними підприємствами) можуть об'єднуватися в асоціації, кооперативи (виробничі та обслуговуючі), або ж інтегруватися із сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами з метою виробництва, переробки і збуту своєї продукції, одержання послуг від них і надання їм послуг робочою силою під час сезонних робіт.

Створення нових організаційно-правових структур на базі особистих селянських господарств дасть останнім можливість суттєво поліпшити умови вироблення і збуту продукції, забезпечити концентрацію виробництва, що дозволить застосувати сучасні його засоби і підвищити

ефективність, знизити затрати живої праці на одиницю продукції, поліпшити умови роботи і відпочинку селян. Крім того, потрібно сприяти розвитку як великих, так і дрібних форм сільськогосподарського виробництва в їх поєднанні ці форми повинні не протиставлятися, а доповнювати одна одну.

Література:

1. Бичко І.Є. Ефективність господарювання аграрних підприємств різних організаційно-правових форм: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / І.Є.Бичко. – Львів, 2008. – 20 с.
2. Акчуріна Ю.М. Ефективність функціонування особистих селянських господарств в ринкових умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 "Економіка сільського господарства і АПК" / Ю.М.Акчуріна. – Харків, 2006. – 21 с.
3. Галанець В.Г. Особисті господарства населення / В.Г.Галанець, О.Ф.Стасів. – Львів, 2005. – 161 с.
4. Булавка Л.В. Особисте селянське господарство як організаційно-правова форма господарювання, його суть та шляхи підвищення ефективності функціонування / Л.В.Булавка // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Серія: Економічні науки. – Вип. 3. – Т. 1. – 2011. – С. 53-58.
5. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації у сільському господарстві: доповідь на Дванадцятих річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 25-26 лютого 2010 року / В.Я.Месель-Веселяк. – К.: Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», 2010. – 57 с.

Abstract

Pityulych M.M.

Modern trends in households development of inhabitants in Carpathian mountain areas

In this article interprets the role of households in mountainous areas. On the basis of the analysis of the households in mountain areas, which is performed in the article, is reviewed a prospective vision of development of these households, namely are substantiated conclusions that households are now temporary occurrence that helps mountain villages to find a way out of the difficult economic situation, ensuring the survival of the majority of rural households and filling food market.